

ΣΧΟΛΙΟ

COMMENT

Εισαγωγική παρουσίαση της Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας ως πρώτης φιλοσοφίας*

Νίκος Νικολέτος

Με αφορμή την έκδοση του τόμου:

Χαράλαμπος Κόκκινος & Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας. Μια κριτική επισκόπηση*, μετάφραση Χαράλαμπος Κόκκινος, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ροπή, 2023, σσ. 328.

1. Ιστορική επισκόπηση της ανάπτυξης του πεδίου της Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας και ορισμένες αναγκαίες επισημάνσεις

ΠΑΡΑ το γεγονός ότι διαφορετικοί και ετερόκλητοι στοχαστές όπως ο Karl Marx, ο Ernst Kapp, ο Friedrich Dessauer, ο Martin Heidegger, ο Karl Jaspers, ο Herbert Marcuse, ο Jacques Ellul, ο Hans Jonas, και μία σειρά άλλων θεωρητικών επεξεργάστηκαν στο παρελθόν το αναμφήριστα καινοφανές περιεχόμενο του τεχνολογικού φαινομένου στη νεωτερικότητα, η φιλοσοφία της τεχνολογίας υπό την αυστηρή έννοια του ακαδημαϊκού πεδίου με το σαφώς προσδιορισμένο θεματικό αντικείμενο και τις δικές του «σχολές» είναι, θα λέγαμε, μία πρόσφατη εξέλιξη. Για την ακρίβεια, η συγκρότησή της ως πεδίο ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν Αμερικανοί φιλόσοφοι και ιστορικοί της τεχνολογίας όπως ο Paul Durbin και ο Carl Mitcham, και γερμανόφωνοι στοχαστές όπως ο Hans Lenk, ο Hans Sachsse και ο Friedrich Rapp διοργάνωσαν διεθνή συνέδρια αναφορικά με τις σχέσεις ανάμεσα στην τεχνολογία και την κοινωνία. Το πρώτο διεθνές συνέδριο, το οποίο ήταν αποκλειστικά αφιερωμένο στην ιστορία και τη φιλοσοφία της τεχνολογίας, διοργανώθηκε το 1973 στο Πανεπιστήμιο του Illinois, και δύο χρόνια αργότερα, το 1975, φιλόσοφοι των οποίων το έργο προσανατολιζόταν γύρω από το ερώτημα περί της τεχνολογίας συναντήθηκαν στο Πανεπιστήμιο του Delaware και, κατά κάποιον τρόπο, καθιέρωσαν το πεδίο. Το 1976 οι ίδιοι στοχαστές ίδρυσαν την Εταιρεία για τη Φιλοσοφία της Τεχνολογίας (Society for the Philosophy of Technology), η οποία μέχρι σήμερα αποτελεί την προεξάρχουσα οργανωτική δομή αυτού που ήδη από εκείνες τις ημέρες ονομάστηκε «Φιλοσοφία της Τεχνολογίας». Η Εταιρεία για τη Φιλοσοφία της Τεχνολογίας, με τη σειρά της, ξεκίνησε και παρουσίασε την

* Το παρόν κείμενο βασίζεται σε προφορική παρουσίαση που πραγματοποιήθηκε στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, στις 28 Μαρτίου 2024, με αφορμή την έκδοση του συλλογικού τόμου που επιμελήθηκαν οι Χ. Κόκκινος και Μ. Πατηνιώτης.

ετήσια έκδοση με τίτλο *Research in Philosophy and Technology*, το 1978, και διοργάνωσε το πρώτο συνέδριό της, το 1981, στη Γερμανία. Έκτοτε, πραγματοποιούνται συνέδρια κάθε δύο χρόνια μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης, ενώ τα δύο δημοφιλέστερα περιοδικά του πεδίου είναι, από τη μία, το *Techné*, το περιοδικό της Εταιρείας για τη Φιλοσοφία της Τεχνολογίας, και, από την άλλη, το *Philosophy & Technology*.¹

Η αλήθεια είναι ότι, από την έκδοση του εμβληματικού βιβλίου του Carl Mitcham με τίτλο *Thinking Through Technology* (1994), το οποίο στα ελληνικά μεταφράστηκε ως *Η Τεχνολογική Σκέψη* από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π. (2005), είθισται να ομιλούμε, αφενός, για τη «μηχανοτεχνική» φιλοσοφία της τεχνολογίας, δηλαδή για μία φιλοσοφική προσέγγιση προσανατολισμένη προς την κατανόηση του τεχνολογικού τρόπου ύπαρξης στον κόσμο ως παραδειγματικού για άλλα είδη σκέψης και δράσης (Mitcham 2005, 25–26) και, αφετέρου, για την καθαυτό φιλοσοφία της τεχνολογίας, ήτοι την «ανθρωπιστική» ή «ερμηνευτική» προσέγγιση της τεχνολογίας, η οποία ερευνά το νόημα της τεχνικής και επιχειρεί να διαυγάσει τις επιπτώσεις της για την κοινωνία και την ανθρώπινη κατάσταση εν γένει (ό.π., 45–46). Η μηχανοτεχνική φιλοσοφία της τεχνολογίας ως στοχασμός επί της τεχνολογίας «εκ των έσω» υποδηλώνει μία συστηματική θεώρηση της φύσης των «τεχνικών τεχνημάτων» (technical artifacts) και της τεχνολογίας συνολικά, από την πλευρά των μηχανικών και των τεχνολόγων. Αυτή η θεώρηση είναι κατά κύριο λόγο ευθυγραμμισμένη με την αναλυτική αποσαφήνιση της εξελικτικής πορείας των πρακτικών και των προϊόντων της μηχανοτεχνίας επί τη βάση μίας εσωτερικής λογικής που διέπει τα τεχνουργήματα (όπως για παράδειγμα η διαδικασία της συγκεκριμενοποίησης στον Gilbert Simondon), διατηρώντας αποστάσεις από τις αξιολογικές αποτιμήσεις των κοινωνικών συνεπειών της τεχνολογίας, τις οποίες, συχνά, εννοεί ως *εξωτερικές*. Η ανθρωπιστική φιλοσοφία της τεχνολογίας νοείται ως στοχασμός επί του τεχνολογικού φαινομένου από τη σκοπιά των ανθρωπιστικών σπουδών, υπό την έννοια ότι αποτελεί αντικείμενο έρευνας από στοχαστές και ερευνητές που εργάζονται στα πεδία της φαινομενολογίας, της ερμηνευτικής, της κοινωνιολογίας, της πολιτικής θεωρίας και των πολιτισμικών σπουδών (Mitcham 2005, 45). Αυτού του είδους ο στοχασμός προσανατολίζεται στην κατανόηση (*Verstehen*) του νοήματος και της ουσίας (*Wesen*) της τεχνολογίας, αποτελώντας, κατά τη γνώμη μου, μία περισσότερο κριτική και αναστοχαστική αυτεπίγνωση του μοντέρνου εί-
να-με-την-τεχνολογία.

2. Όψεις των εμπειρικά προσανατολισμένων παραδόσεων του πεδίου

Εκ προοιμίου, το παρόν κείμενο στοχεύει σε μία περιγραφική και εισαγωγική παρουσίαση του πεδίου της Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας και όχι τόσο σε

¹ Για ένα περίγραμμα της συγκρότησης και ανάπτυξης του πεδίου της φιλοσοφίας της τεχνολογίας βλ. MITCHAM 2005, 1–9.

μία κριτική ανάλυση των εννοιολογικών σχέσεων που προκύπτουν κατά την παρουσίαση αυτού του τόμου. Ως εκ τούτου, αποτελεί μία εισαγωγή στην ευρύτερη προβληματική γύρω από το πεδίο. Πριν προχωρήσω, επομένως, σε μία – αναπόφευκτα – ευσύνοπτη περιγραφή των κεντρικών παραδόσεων εντός της δεύτερης προσέγγισης, με την οποία συνδέομαι, προσωπικά, πολύ περισσότερο, οφείλω να υπογραμμίσω ότι η σύγχρονη φιλοσοφία της τεχνολογίας και τα κείμενα που περιλαμβάνει το υπό παρουσίαση βιβλίο εντάσσονται σε αυτό που ονομάστηκε «εμπειρική στροφή» στη φιλοσοφία της τεχνολογίας (Achterhuis 2001, 1–9). Ακριβέστερα, δε, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Philip Brey στο κείμενό του «Η Φιλοσοφία της Τεχνολογίας μετά την Εμπειρική Στροφή» (Κόκκινος & Πατηνιώτης [επιμ.] 2023, 173–200), στην πραγματικότητα είναι ορθότερο να μιλάμε για δύο εμπειρικές στροφές, την «προσανατολισμένη προς την κοινωνία» εμπειρική στροφή, από τη μία, η οποία διατηρεί εκλεκτικούς δεσμούς με την ανθρωπιστική προσέγγιση της τεχνολογίας, και τη «στραμμένη προς τη μηχανοτεχνία» εμπειρική στροφή, από την άλλη (ό.π., 182). Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη εμπειρικά προσανατολισμένη προσέγγιση αποτελούν απότοκο μίας δυσφορίας η οποία είχε δημιουργηθεί στους μεθοδολογικούς και ερμηνευτικούς κόλπους της κυρίαρχης «κλασικής ή ανθρωπιστικής φιλοσοφίας της τεχνολογίας». Η κλασική φιλοσοφία της τεχνολογίας, η οποία δέσποζε από τη δεκαετία του 1920 έως και τη δεκαετία του 1980, συνέλαβε την Τεχνολογία (με κεφαλαίο «Τ») υπερβατολογικώς τω τρόπω, δηλαδή αναζητούσε τις ιστορικές και υπερβατολογικές προϋποθέσεις που καθιστούσαν δυνατή τη μοντέρνα τεχνολογία και τη διαφοροποιούσαν ριζικά από την προνεωτερική *τεχνική* (Feenberg 1999, 3). Φιλόσοφοι όπως ο Heidegger ή ο Ellul, για παράδειγμα, ενδιαφέρονταν κυρίως για τους τρόπους αποκάλυψης της πραγματικότητας που βρίσκονται πίσω από την κατασκευή και τη χρήση τεχνολογικών αντικειμένων (Verbeek 2005, 25). Πράγματι, όταν μιλούσαν για την τεχνολογία αναφέρονταν σε αυτό το «τεχνολογικώς αποκαλύπτει» και όχι στις εμπειρικά συγκεκριμένες τεχνολογίες καθεαυτές. Ωστόσο, και παρά τις εξαιρετικά σημαντικές συμβολές της κλασικής φιλοσοφίας της τεχνολογίας κατά την εξέταση του τεχνολογικού φαινομένου στην ολότητά του, η απόδοση μίας αυτόνομης, μονολιθικής, μονοσήμαντης και εξωκοινωνικής ισχύος στην υπερβατοποιημένη Τεχνολογία οδηγούσε σε ένα είδος μοίρας ή οντολογικής αναχώρησης.² Οι φιλόσοφοι της εμπειρικής στροφής, εν προκειμένω, στον απόηχο ορισμένων εξελίξεων όπως η ανάδυση και εδραίωση του πεδίου των «Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας» (Science & Technology Studies [STS]), αναήτησαν και ανέπτυξαν εναλλακτικές προσεγγίσεις λιγότερο ντετερμινιστικές ή υποστασιοκρατικές/ουσιοκρατικές και περισσότερο «κοινωνικοπλαισιοθετημένες». Η εμπειρική στροφή μελέτησε και διερεύνησε την ουσιαστική δυναμική αλληλεπιδραστική σχέση ανάμεσα

² Για μία εκτεταμένη ανάλυση αυτού του θέματος βλ. ΝΙΚΟΛΕΤΟΣ 2022–2023.

στην κοινωνία και την τεχνολογική ανάπτυξη. Ανέπτυξε συστηματικές θεωρήσεις γύρω από τη συμπαραγωγή (co-construction) τεχνολογίας–κοινωνίας και σκιαγράφησε διαφορετικούς τρόπους κοινωνικο-τεχνικής συγκρότησης (Matthewman 2011, 92–98).

Οι προεξάρχοντες, κατά μία λοιπόν έννοια, φιλόσοφοι της «στραμμένης προς την κοινωνία εμπειρικής στροφής» στη φιλοσοφία της τεχνολογίας είναι ο Don Ihde, ο οποίος συνέγραψε την πρώτη μονογραφία στα αγγλικά για τη φιλοσοφία της τεχνολογίας με τίτλο *Technics and Praxis: A Philosophy of Technology* (1979), αναπτύσσοντας μία ιδιαίτερος επιδραστική, οιωνεί φαινομενολογική και πραγματιστική, προσέγγιση της τεχνολογικής διαμεσολάβησης μεταξύ ανθρώπου και βιόκοσμου, την οποία ονόμασε «μετα-φαινομενολογία» (post-phenomenology), ο Andrew Feenberg, μαθητής του Herbert Marcuse, ο οποίος ανέπτυξε μία φιλοσοφική προσέγγιση εμπνεόμενη από την Κριτική Θεωρία και την κατασκευασιοκρατία, την οποία ονόμασε «κριτική κατασκευασιοκρατία» (critical constructivism / Feenberg 2017· 2022), ο Langdon Winner, ο οποίος είναι ο πρώτος που υποστήριξε τη ριζοσπαστική θέση για το «εγγενώς πολιτικό φορτίο» των τεχνημάτων (Winner 1980, 123), και, τέλος, μία προσωπική φιλοσοφική συμπάθεια, ο Albert Borgmann, ο οποίος, στην προσπάθειά του να ανακαλύψει μετα-τεχνολογικές εστιακές και «νοηματέμφορες» πρακτικές, ανέπτυξε μία περισσότερο εμπειρική/οντική προσέγγιση της χαιντεγγεριανής πλαισιοθέτησης (Gestell), την οποία ονόμασε «παράδειγμα συσκευής» (device paradigm / Borgmann 1984, 40–48).

Αδρομερώς, στο πλαίσιο της περιγραφικής παρουσίασης του πεδίου της φιλοσοφίας της τεχνολογίας που πραγματοποιεί το παρόν κείμενο, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις μεγάλες παραδόσεις εντός της εμπειρικής, κοινωνικά προσανατολισμένης, προσέγγισης: τη μετα-φαινομενολογική παράδοση, την κριτική θεωρία της τεχνολογίας ή κριτική κατασκευασιοκρατική παράδοση, την παράδοση της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας και τη θεωρία δρώντος–δικτύου (Actor–Network Theory [ANT]), προερχόμενες από το πεδίο των «Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας» (STS), και, τέταρτον, μία παράδοση η οποία αποκτά σημαντική θέση κατά τα τελευταία χρόνια με αφορμή την άνοδο των τεχνολογικών δυνατοτήτων ανθρώπινης αναβάθμισης, δηλαδή της τεχνολογικής αναβάθμισης των ανθρώπινων ικανοτήτων, παράδοση η οποία ονομάζεται «φιλοσοφική ανθρωπολογία» (philosophical anthropology).

Η μετα-φαινομενολογία, με εξέχοντα υποστηρικτή και συνάμα θεμελιωτή της τον Don Ihde, εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους οι τεχνολογίες διαμεσολαβούν στις σχέσεις μας με τον βιόκοσμο, επηρεάζοντας την ανθρώπινη προθετικότητα και αντιληπτική ικανότητα (Ihde 1990, 110–26, 141). Το βιβλίο του Ihde, *Technology and the Lifeworld* (1990), προωθεί μία φαινομενολογία των τεχνημάτων που περιγράφει ορισμένες βασικές σχέσεις ανάμεσα στο ανθρώπινο υποκείμενο και τα τεχνικά πράγματα, ενώ νεότεροι στοχαστές όπως ο Peter-Paul Verbeek, ανέπτυξαν μία συνολική θεωρία τεχνολογικής διαμεσο-

λάβησης, βασιζόμενοι στις αναλύσεις της θεωρίας δρώντος–δικτύου (Verbeek 2005, 8). Αρκούμαι να διατυπώσω ότι μία αξιοσημείωτη συμβολή αυτής της παράδοσης είναι ότι συλλαμβάνει τα τεχνήματα και τα τεχνολογικά αντικείμενα ως πολυσταθείς οντότητες (Ihde 1990, 44· Verbeek 2005, 170), η λειτουργικότητα και το νόημα των οποίων εξαρτώνται τόσο από το πλαίσιο χρήσης όσο και από το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον. Η θέση αυτή ομοιάζει ιδιαιτέρως με την ιδέα του Andrew Feenberg περί της ριζικής «τεχνικής αμφισημίας» (technical ambivalence) των τεχνολογιών (Feenberg 2002, 64· 2022, 53). Κατά μία έννοια, η μετα-φαινομενολογική προσέγγιση παρουσιάζει μία αντι-ουσιακρατική φιλοσοφία των τεχνουργημάτων, των οποίων ο ρόλος σε μία πολυσύνθετη κοινωνικοτεχνική πραγματικότητα δεν μπορεί να περιορίζεται από τις αντιθέσεις μίας μονολιθικής θέασης της Τεχνολογίας.

Ο Feenberg αποτελεί την πλέον ισχυρή φιλοσοφική φωνή μίας οιωnei μαρξιστικής πολιτικής προσέγγισης της τεχνολογίας, προσέγγιση την οποία ονομάζει «κριτική θεωρία της τεχνολογίας» ή «κριτική κατασκευασιοκρατία» (Feenberg 2017, 38· 2022, 91). Η φιλοσοφία της τεχνολογίας του Feenberg συνδυάζει την κατασκευασιοκρατική μεθοδολογία του ανοίγματος του μαύρου κουτιού της τεχνολογίας, δηλαδή της «αποσυσκότισης των δυναμικών διεργασιών που τελούν εντός των κοινωνικοτεχνικών εξελίξεων» και καινοτομιών με τις κοινωνιολογικές και πολιτικο-οικονομικές αναλύσεις της Κριτικής Θεωρίας, και ιδιαίτερα του Herbert Marcuse (Feenberg 1999, 28–36). Η κριτική θεωρία της τεχνολογίας υπογραμμίζει την ουσιωδώς πολιτική διάσταση της τεχνολογίας, η οποία λειτουργεί ως «φορέας εξουσίας» και «εμπράγματης ιδεολογίας» ή, κατά τα λόγια του Langdon Winner, ως ένα «δεύτερο σύνταγμα» (Winner 1977, 325). Ο Feenberg εξετάζει τον «τεχνικό κώδικα» (technical code) των τεχνολογικών αντικειμένων, ο οποίος συνίσταται στο «σύνολο των κοινωνικών νοημάτων, αξιών, νορμών και ιδεών που μεταφράζονται σε τεχνο-λογικό λόγο, δηλαδή αποκρυσταλλώνονται σε τεχνικές προδιαγραφές» (Feenberg 1995, 9, 155–63). Τα τεχνήματα πρέπει να ιδωθούν, υπό αυτή την έννοια, ως πεδία σύγκρουσης νοημάτων ανάμεσα σε διάφορους κοινωνικούς δρώντες, των οποίων τα κοινωνικά συμφέροντα τείνουν στην *τεχνολογική συγκεκριμενοποίηση*,³ δηλαδή σε τεχνικά γεγονότα. Συνήθως, φυσικά, ο τεχνικός κώδικας που εδραιώνει μία σχέση κυριαρχίας επιβάλλεται, σε τελική ανάλυση, από τους πιο πολιτικά ισχυρούς δρώντες. Η κριτική κατασκευασιοκρατία μάς βοηθά να κατανοήσουμε ότι στις σύγχρονες τεχνολογικές κοινωνίες η ισχύς λαμβάνει, κατά κύριο λόγο, μία τεχνολογική μορφή (Feenberg 1999, 46). Ως εκ τούτου, επιθυμεί να αποκαλύψει τις υποκείμενες σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας εντός των τεχνικών συστημάτων, αναπτύσσοντας ένα «πολιτικό πρόταγμα εκδημοκρατισμού του τεχνολογικού σχεδιασμού εντός του καπιταλιστικού συστήματος» (Feenberg 1999, 133· 2002, 165–70).

³ Αντλώ από το μεταφρασμένο στα ελληνικά βιβλίο του Andrew FEENBERG με τίτλο *Μεταξύ Λόγου και Εμπειρίας. Κείμενα για την Τεχνολογία και τη Νεωτερικότητα* (2022).

Η παράδοση της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας⁴ είναι, αναμφίβολα, η πλέον επιδραστική, και κατά μία έννοια, αποτελεί την κυρίαρχη προσέγγιση του κλάδου. Έλκοντας την καταγωγή της από τις «Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας» (STS) αλλά και από το έργο του Thomas Kuhn γύρω από την ιστορία των επιστημονικών παραδειγμάτων, η εν λόγω παράδοση, και ιδιαίτερα η θεωρία δρώντος-δικτύου του Bruno Latour, έχει επηρεάσει τόσο τη μετα-φαινομενολογία όσο και την κριτική θεωρία της τεχνολογίας. Ένας σημαντικός κοινωνιολόγος της τεχνολογίας που εντάσσεται στην εν λόγω σχολή, ο Steve Woolgar, αποτυπώνει ευσύνοπτα το στόχο, αλλά και τα αποτελέσματα που προκύπτουν μέσα από το «άνοιγμα» μαύρων, τεχνολογικών κουτιών. Σύμφωνα με τον Woolgar (1987, 311), «οι διαχωρισμοί μεταξύ του τεχνικού και του κοινωνικού πρέπει να απορριφθούν», καθώς τα τεχνικά ζητήματα ποτέ δεν είναι αποκλειστικά τεχνικά, όπως και τα κοινωνικά προβλήματα δεν είναι ποτέ στενά κοινωνικά. «Η κοινωνική έρευνα πρέπει να στραφεί στο περιεχόμενο της τεχνολογίας» και να εννοήσει τα τεχνήματα ως «κοινωνικές κατασκευές», προϊόντα κοινωνικών διεργασιών (Law & Bijker 1992, 306· Pinch & Bijker στο Bijker, Hughes & Pinch [επιμ.] 1987, 12). Συνοπτικά, η συγκροτησιακή αρχή της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας συνίσταται στη διαπίστωση ότι τα τεχνουργήματα είναι το ενδεχομενικό αποτέλεσμα μίας πληθώρας ετερόκλητων κοινωνικών δρώντων, οι οποίοι με διαφορετικό τρόπο ερμηνεύουν τα κοινωνικοτεχνικά προβλήματα και αντίστοιχα αναζητούν τεχνικές λύσεις (Woolgar 1991, 21). Ένα παράδειγμα που πολλοί ενδεχομένως να γνωρίζουν είναι αυτό της ιστορίας του ποδηλάτου, το οποίο στόχευε στην ανάδειξη της λεγόμενης «ερμηνευτικής ευελιξίας» ή ευκαμψίας που είναι παρούσα στους σχεδιασμούς του ποδηλάτου, και οι οποίοι εξαρτώνται από τις προσωπικές προτιμήσεις και επιδιώξεις των εμπλεκόμενων δρώντων και όχι αποκλειστικά ή κυρίως από αμιγώς τεχνικά κριτήρια (Pinch & Bijker 1987, 28–39). Για τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, λοιπόν, το νόημα και η σημασία των τεχνικών πραγμάτων βρίσκεται στις χρήσεις τους. Η ταυτότητά τους δεν προ-κατασκευάζεται, αλλά διακρίνεται από την «ερμηνευτική ευελιξία». Οι μελέτες ιστορικών και κοινωνικών ερευνητών που ακολουθούν το παράδειγμα της «κοινωνιολογίας της τεχνολογίας» (STS) έχουν αποδείξει ότι «η ίδια τεχνολογία μπορεί να έχει διαφορετικές επιπτώσεις ή συνέπειες σε διαφορετικές καταστάσεις» (Bijker, Hughes & Pinch 1987, και ιδιαίτερα Woolgar 1991, 30, 34).

⁴ Η κοινωνιολογική θεωρία για την «κοινωνική κατασκευή της τεχνολογίας» παρουσιάζεται με τον πλέον εναργή τρόπο στο *The Social Construction of Technological Systems* (BIJKER, HUGHES & PINCH, επιμ., 1987). Η εν λόγω θεωρία μπορεί, επίσης, να αποδοθεί και ως «κοινωνικός ή/και πολιτισμικός ντετερμινισμός». Το πλεονέκτημα αυτής της θεωρίας συνίσταται στο γεγονός ότι επιχειρεί να ανοίξει το «μαύρο κουτί» των τεχνολογικών καινοτομιών και διεργασιών και να υπογραμμίσει τις δυναμικές διαδικασίες και αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε κοινωνικούς δρώντες οι οποίοι επιθυμούν να διαμορφώσουν τον τεχνικό κώδικα (το σύνολο των κοινωνικών αξιών, νορμών και ιδεών που εμπραγματώνονται στα τεχνολογικά μέσα μεταφραζόμενα σε τεχνο-λογικό λόγο, ήτοι σε τεχνικές προδιαγραφές) των τεχνικών μέσων (BIJKER & LAW 1992, 11–13).

Για να θυμηθούμε τον Feenberg, η αποκρυσταλλωμένη έκφραση της αξίας της ασφάλειας, ήτοι, η κατίσχυση του τεχνικού κώδικα της ασφάλειας διαμόρφωσε ένα ποδήλατο διαφορετικών τεχνικών προδιαγραφών από εκείνο το οποίο είχε ενσωματώσει την ιδέα της ταχύτητας ή της αισθητικής απόλαυσης. Μεταγενέστερες εκδοχές, όπως η θεωρία δρώντος-δικτύου του Latour, έπαψαν να υπερθεματίζουν στο κατηγορήμα *κοινωνικός*, προώθωντας μία υβριδική οντολογία και μία αυστηρή συμμετρία ανάμεσα σε ανθρώπινους και μη ανθρώπινους δρώντες, οι οποίοι συγκροτούν ταυτότητα και ικανότητα για δράση εντός των δικτύων δρώντων (Latour 1992, 231–34). Μία κραταιά κριτική σύνολου του ρεύματος του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού αποτελεί το κείμενο του Langdon Winner (1993) με τίτλο «Upon Opening the Black Box and Finding It Empty», στο οποίο υποστηρίζει, ορθά κατά τη γνώμη μου, ότι η εν λόγω παράδοση παραγνωρίζει ή επιλέγει να αγνοεί την υποκείμενη και συστημική επιρροή δομικών και επίμονων κοινωνικών ανταγωνισμών στον τεχνολογικό σχεδιασμό, όπως, είναι, για παράδειγμα, η «ταξική συγκρότηση της κοινωνίας» και η «ανισοκατανομή ισχύος και πολιτικής επιρροής» (ό.π., 369).

Τέλος, η παράδοση της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, η οποία αντλεί από το έργο Γερμανών κυρίως φιλοσόφων όπως ο Arnold Gehlen, ο Helmuth Plessner και ο Günther Anders, αποτελεί μία μειοψηφική μάλλον παρουσία στο πεδίο της σύγχρονης φιλοσοφίας της τεχνολογίας. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία, ο κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με την κατανόηση του ανθρώπου, μπορεί να θεωρηθεί ως η φιλοσοφική απάντηση στις νέες τροπικότητες με τις οποίες η βιολογία προσέγγιζε το έμβιο ον στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Νέες εξελίξεις κατά την νεότερη εποχή, όπως η θεωρία της εξέλιξης κατά τον 19ο αιώνα, η ψυχανάλυση και ο συμπεριφορισμός, αμφισβήτησαν τον τρόπο με τον οποίο ο «άνθρωπος» γινόταν παραδοσιακά αντιληπτός. Αυτές οι αναδυόμενες προσεγγίσεις χαρακτήριζαν τον άνθρωπο ως μέρος του ζωικού βασιλείου, ως μια λεπτή μεμβράνη του «εαυτού» μέσα σε έναν «στροβιλισμένο πολτό ασυνείδητων επιθυμιών και πόθων, ή ως μια μηχανή που αποκρίνεται σε ερεθίσματα» (Coolen 1992, 144· δική μου η μετάφραση). Σήμερα βρισκόμαστε αντιμέτωποι με παρόμοιες προκλήσεις, αν και όχι μέσω των εξελίξεων στην επιστήμη αποκλειστικά αλλά και στην τεχνολογία. Πολλές νέες δυνατότητες έχουν προκύψει για την τεχνική παρέμβαση στην ανθρώπινη φύση: ψυχοφάρμακα, αναγέννηση ιστών, έξυπνες προσθέσεις (intelligent prostheses), εγκεφαλικά εμφυτεύματα, και πολλά άλλα. Όλες αυτές οι εξελίξεις θέτουν εκ νέου το παλαιό ερώτημα της ανθρωπολογίας περί της «αμεταβλητότητας» της ανθρώπινης φύσης καθώς και τη θέση των ορίων που διακρίνουν ανάμεσα στο ανθρώπινο και το προσθετικό/τεχνικό. Στο πρώτο κύμα των φιλοσοφικών-ανθρωπολογικών θεωριών, η συζήτηση περιοριζόταν στον καθορισμό διακριτών ορίων μεταξύ των ανθρωπίνων όντων και των άλλων μορφών ζωής (Verbeek 2014, 445). Το ζώο, επί παραδείγματι, το οποίο επιδεικνύει ενστικτώδη συμπεριφορά, βρίσκεται σε αντιθετική σχέση

με τον άνθρωπο, ο οποίος ενεργεί αυτόνομα, προσδίδει νόημα στον κόσμο του και αυτοπραγματώνεται εκ-στατικά. Παραδόξως, η τεχνολογία έπαιζε πάντοτε έναν σημαντικό ρόλο στη φιλοσοφική ανθρωπολογία. Οι φιλοσοφικοί ανθρωπολόγοι όπως ο Ernst Kapp, ο Hermann Schmidt και ο Arnold Gehlen γοητεύτηκαν από τη σχέση μεταξύ των τεχνολογικών προσθέσεων και του (ανθρώπινου) έμβιου οργανισμού. Η ιδέα ότι οι άνθρωποι έρχονται σε αυτόν τον κόσμο ως «ατελή όντα», τα οποία πρέπει να επιβιώσουν μόνα τους χρησιμοποιώντας την τεχνολογία, ήταν πάντα μια κυρίαρχη θέση στα έργα τους (Gehlen 2003, 214).

Η οντότητα που είμαστε εμείς οι ίδιοι συνίσταται σε «*Mängelwesen*» («ατελή πλάσματα»), όπως το εξέφρασε ο Gehlen στο *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt* (1940), επικαλούμενος τον Herder (Gehlen 2003, 213). Εφόσον δεν έχουμε εξειδικευμένα όργανα, δεν θα μπορούσαμε ποτέ να επιβιώσουμε σε ένα φυσικό περιβάλλον. Πρέπει να προ(σ)θέσουμε κάτι στους εαυτούς μας για να μπορέσουμε να υπάρξουμε – και για το λόγο αυτό η σχέση μεταξύ του ανθρώπινου οργανισμού και της τεχνολογίας αποτελεί μία σχέση από κοινού συγκρότησης. Σύμφωνα με τον Bernard Stiegler, ο άνθρωπος, στερούμενος φυσικών δυνάμεων, είναι αναγκασμένος, εν είδει αντισταθμίματος, να παρέχει ο ίδιος στον εαυτό του αυτές τις δυνάμεις ή προσθέσεις, οι οποίες είναι πάντα συμπτωματικές και ενδεχομενικές, ήτοι τεχνικές, κι ως τέτοιες δεν μπορούν στην πραγματικότητα να αποτελούν ιδιόν του. Τουναντίον, οφείλουν να κυριο-ποιούνται και να οικειο-πούνται από το ανθρώπινο υποκείμενο, το οποίο τελεί, διαρκώς και διαγενεακά, εντός μίας διαδικασίας υιοθέτησης των τεχνικών του συμπληρωμάτων:

[Ο]ι άνθρωποι οφείλουν να ‘επινοούν’ την ύπαρξή τους, το ‘εδώνα-Είναι’ τους. Για αυτόν τον λόγο, εκείνο που ο Heidegger ονομάζει ‘να-Είναι’ (zu-Sein), ήτοι η ελευθερία και η ευθύνη απέναντι στον εαυτό, δεν είναι, σε αντίθεση με τον Heidegger, αποξενωμένο από την τεχνολογία, αλλά, για την ακρίβεια, συγκροτείται από αυτή, καθίσταται δηλαδή δυνατό χάρις σε αυτήν (ήτοι, την τεχνολογία). (Stiegler 2004, 45)

Με δυο λόγια, αυτό που συνιστά την ανθρωπινότητα του ανθρώπου και βρίσκεται στη ρίζα της ρήξης του ανθρώπου με το ζώο εν σχέσει με τη συνέχεια της ζωικής ζωής δεν είναι τίποτα λιγότερο από μια διαδικασία τεχνολογικής εξωτερίκευσης της ζωής. Ο άνθρωπος είναι ένα ον που, αντί να εισέρχεται στον αγώνα για την ύπαρξή του με τα δικά του όργανα, εισέρχεται σε αυτόν με τεχνητά «όργανα», ήτοι εργαλεία και τεχνικές προσθέσεις, που βρίσκονται έξωθεν της δικής του βιολογίας, αλλά από τα οποία είναι εξαρτώμενος πλήρως για την επιβίωσή του, με αποτέλεσμα να έχουν αποκτήσει ζωτική, δηλαδή πρωταρχική, σημασία γι’ αυτόν (Lemmens 2008, 397). Αδυνατώντας να επεκταθώ περαιτέρω σε αυτή την προβληματική, θέλω να παραθέσω ένα παρά-

δειγμα το οποίο είναι δηλωτικό της γενικότερης αμφισβήτησης των άλλοτε ισχυρών ορίων ανάμεσα στην αυτοαναπαγωγόμενη φύση και την τεχνική ως ετεροκίνηση, που παρατηρείται από την ίδια την πορεία της τεχνικής εξέλιξης, αμφισβήτηση που βρίσκεται στον πυρήνα της εν λόγω παράδοσης. Το παράδειγμα αντλείται από το κείμενο του Andrew Feenberg με τίτλο «Δέκα Παράδοξα της Τεχνολογίας», το οποίο συμπεριλαμβάνεται στον εξεταζόμενο τόμο. Παραθέτω αυτολεξεί:

Ακόμη και το νόημα της Φύσης υπόκειται σε τεχνολογικό μετασχηματισμό. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, την αμνιοπαρακέντηση. Επιτρέπει την πρόωρη ταυτοποίηση του φύλου του εμβρύου κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Λίγοι είναι οι γονείς που προβαίνουν σε έκτρωση εξαιτίας του φύλου του εμβρύου, αλλά το ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό μετατρέπει μία θεϊκή πράξη σε ανθρώπινη επιλογή. Οτιδήποτε πριν ήταν θέμα τύχης μπορεί τώρα να προσχεδιαστεί τεχνικά. Ακόμη και η απόφαση να μην χρησιμοποιήσεις αυτή την πληροφορία είναι μία επιλογή υπέρ της «φύσης», εκεί που προηγουμένως δεν προβλεπόταν καμία εναλλακτική επιλογή (Κόκκινος & Πατηνιώτης [επιμ.] 2023, 222).

3. Μετά τους διϊσμούς – Εν είδει επιλόγου

Συνελόντι ειπείν, η φαινομενικά προφανής διχοτόμηση ανάμεσα στα φυσικά και τα τεχνικά όντα αποδομείται εντός του ανθρωπολογικού ερωτήματος περί της καταγωγής, δηλαδή του είναι, του ανθρώπου. Η τεχνολογία είναι πάντα ήδη μέρος της ανθρώπινης φύσης – είναι, τρόπον τινά, ένα στοιχείο της «φυσικής μας τεχνητότητας». Στη σημερινή εποχή της δυνατής τεχνολογικοποίησης ακόμα και της αναπαραγωγής, δηλαδή στην εποχή όπου τα όρια ανάμεσα στα αντικείμενα που προέρχονται από τη φύση και σε αυτά που απαιτούν μία αποχρώσα αιτία (*causa efficiens*), ένα *κινούν αίτιο*, συσκοτίζονται, η φιλοσοφία της τεχνολογίας, ως ο στοχασμός επί του τεχνικού μας *βιότοπου* (*niche*), μπορεί να λειτουργήσει ως η απαραίτητη θεωρητική και κριτική αυτεπίγνωσή μας. Αυτή η προοπτική μάς θυμίζει και μας στρέφει σε εκείνη την διαλεκτική παράδοση στη φιλοσοφία της τεχνολογίας, όπου «κοιτάζοντας στον καθρέφτη της τεχνολογίας, ανακαλύπτουμε και ξεπερνάμε συνεχώς τον εαυτό μας» (Verbeek 2008, 390). Δεδομένου ότι η τεχνολογία έχει, όπως είδαμε με τη φιλοσοφική ανθρωπολογία, οντολογική σχέση με το *ον* που είμαστε εμείς οι ίδιοι, ο στοχασμός γύρω από την τεχνολογία, την τεχνική προσθετικότητα και την τεχνική εξέλιξη δεν μπορεί παρά να αποτελεί εκείνον τον κριτικό αναστοχασμό που η νεωτερική υποκειμενικότητα δείχνει να απώλεσε, ούσα υπό την παντοδυναμία της επήρειας της κατίσχυσης επί της Φύσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ACHTERHUIS, H. (επιμ.) 2001. *American Philosophy of Technology: The Empirical Turn*, μτφρ. R.P. Crease. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- BAKER, L.R., P. BREY, A. FEENBERG, S.O. HANSSON, D. IHDE, D. MICHELFELDER, C. MITCHAM, & L. WINNER 2023. *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας. Μια κριτική επισκόπηση*, μτφρ. Χ. Κόκκινος, επιμ. Χ. Κόκκινος & Μ. Παθνηιώτης. Θεσσαλονίκη: Ροπή.
- BIJKER, W.E., T.P. HUGHES & T. PINCH (επιμ.) 1987. *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge, MA, & London: The MIT Press.
- BIJKER, W.E., & J. LAW (επιμ.) 1992. *Shaping Technology / Building Society. Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, MA, & London: The MIT Press.
- BORGMANN, A. 1984. *Technology and the Character of Contemporary Life: A Philosophical Inquiry*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- COOLEN, M. 1992. *De machine voorbij: Over het zelfbegrip van de mens in het tijdperk van de informatietechniek*. Meppel & Amsterdam: Boom.
- FEENBERG, A. 1995. *Alternative Modernity: The Technical Turn in Philosophy and Social Theory*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- _____, 1999. *Questioning Technology*. London & New York: Routledge.
- _____, 2002. *Transforming Technology: A Critical Theory Revisited*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- _____, 2017. *Technosystem: The Social Life of Reason*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 2022. *Μεταξύ Λόγου και Εμπειρίας. Κείμενα για την Τεχνολογία και τη Νεωτερικότητα*, εισαγ. Γκόλφω Μαγγίνη, μτφρ. Γιάννης Περπερίδης. Θεσσαλονίκη: Ροπή.
- GEHLEN, A. 2003. A Philosophical-Anthropological Perspective on Technology. Στο R.C. SCHARFF & V. DUSEK (επιμ.), *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*. Malden, Oxford & Carlton: Blackwell, 213–20.
- IHDE, D. 1979. *Technics and Praxis: A Philosophy of Technology*. Dordrecht, Boston & London: D. Reidel.
- _____, 1990. *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Χ. & Μ. ΠΑΘΝΙΩΤΗΣ (επιμ.) 2023 = BAKER κ.ά. 2023.
- LATOUR, B. 1992. Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. Στο W.E. BIJKER & J. LAW (επιμ.), *Shaping Technology / Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, MA, & London: The MIT Press, 225–58.
- LEMMENS, P. 2008. *Gedreven door techniek: De menselijke conditie en de biotechnologische revolutie*. Oisterwijk: Box Press.
- MATTHEWMAN, S. 2011. *Technology and Social Theory*. UK: Palgrave Macmillan.
- MITCHAM, C. 2005 (1994). *Η Τεχνολογική Σκέψη. Το Μονοπάτι μεταξύ Μηχανοτεχνίας και Φιλοσοφίας*, μτφρ. Χαράλαμπος Κόκκινος & Γιάννης Νιάδας, επιμ. ΑΡΙΣΤΕΪΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

- ΝΙΚΟΛΕΤΟΣ, Ν. 2022–2023. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης και η κριτική της αυτονομημένης τεχνοεπιστήμης: ένας διάλογος με τον Ζακ Ελλύλ. *Άνθρωπος* 8: 178–89.
- PINCH, T.J., & W.E. BIJKER 1987. The Social Construction of Facts and Artifacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other. Στο BIJKER, HUGHES & PINCH (επιμ.) 1987, 17–50.
- STIEGLER, B. 2004. *Philosopher par accident : Entretiens avec Élie During*. Paris: Galilée.
- VERBEEK, P.-P. 2002. Devices of Engagement: On Borgmann's Philosophy of Information and Technology. Στο *Techné: Research in Philosophy and Technology* 6(1): 48–63.
- _____, 2005. *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design*, μτφρ. R.P. Crease. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- _____, 2008. Cyborg Intentionality: Rethinking the Phenomenology of Human–Technology Relations. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 7(3): 387–95.
- _____, 2014. Plessner and Technology: Philosophical Anthropology Meets the Post-human. Στο J. DE MUL (επιμ.), *Plessner's Philosophical Anthropology: Perspectives and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 443–56.
- WINNER, L. 1977. *Autonomous Technology: Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought*. Cambridge, MA, & London: The MIT Press.
- _____, 1980. Do Artifacts Have Politics? *Daedalus* 109(1): 121–36.
- _____, 1993. Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology. *Science, Technology, and Human Values* 18(3): 362–78.
- WOOLGAR, S. 1987. Reconstructing Man and Machine: A Note on Sociological Critiques of Cognitivism. Στο BIJKER, HUGHES & PINCH (επιμ.) 1987, 311–28.
- _____, 1991. The Turn to Technology in Social Studies of Science. *Science, Technology, & Human Values* 16(1): 20–50.

Νίκος Νικολέτος
Υποψ. Διδάκτωρ Φιλοσοφίας
Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
n.nikoletos@uoi.gr